

VSAKDAN SLOVAŠKE VASI OB KONCU FEVDALIZMA

Ján Tibenský, Pochtivá obec Budmerická, Každodenný život slovenskej dediny na konci feudálnej éri, Vydavateľstvo RAK, Budmerice 1996, 478 str.

Budmerice so dobrih trideset kilometrov oddaljene od Bratislave in na Slovaškem bi gotovo našli še mnogo podobnih krajev oz. območij, ki za njimi ne zaostajajo tako glede pestrosti in zanimivosti dogajanj v preteklosti, kakor tudi dostopnosti do arhivskega gradiva, potrebnega za njihovo proučevanje. Da pa se ravno z zgodovino Budmeric ukvarja dosedaj najobsežnejše in najpodrobnejše delo slovaške krajevne (mikro)zgodovine, je treba pripisati "logičnemu" naključju. Avtor pričujočega dela, eden najuglednejših slovaških zgodovinarjev, Ján Tibenský, je namreč rojeni Budmeričan. V svojem bogatem profesionalnem življenju se je posvečal predvsem začetkom slovaškega narodnega preporoda, sodeloval je pri večih sintezah slovaške zgodovine, velja pa tudi za utemeljitelja zgodovine znanosti in tehnike na Slovaškem. Ko se je pred dobrim desetletjem upokojil, se je spomnil tudi obljube, ki jo je kot mlad zgodovinar dal svojim sovaščanom ter začel sistematično raziskovati preteklost domačega kraja. Pri tem je poudarek usmeril predvsem na zgodovino vsakdanjega življenja ter historično etnografijo, področji, na katerih slovaško zgodovino pisje še vedno precej zaostaja.

"Najtežje delo v vsem njegovem *zgodovinskem življenju*" kot pravi sam avtor, je kmalu obrodilo sadove, s sprotnimi spoznanji in ugotovitvami pa so bili Budmeričani seznanjeni na rednih mesečnih predavanjih. Knjiga "Pochtivá obec Budmerická (prevedemo jo lahko kot 'spoštovana občina oz. skupnost')" predstavlja le drugo polovico avtorjevih izsledkov in obravnava obdobje približno zadnjih 150 let fevdalizma na tem prostoru. Obdobje torej, ki se začneja l. 1705 s krvavo bitko med cesarskimi četami in Rakocijevimi vstajniki pri Budmericah (v njej so k cesarski zmagi bistveno pripomogli lokalni zemljiški gospodje Palfiji, ena najmogočnejših ogrskih aristokratskih družin) in se konča l. 1848 z razpadom fevdalne ureditve. Ob tem naj-

brž ni potrebno poudarjati, da je avtor uporabljal tudi podatke in ugotovitve iz let pred in po obravnavani dobi, ki učinkovito dopolnjujejo in osvetljujejo tako posamezne probleme, kot celoto budmeriške preteklosti.

Preden na kratko preletimo vsebino knjige, velja predstaviti vsaj najpomembnejše arhivsko gradivo, iz katerega je Tibenský črpal. Arhivski vir št. 1 so gotovo cerkvene matrike, v katerih je avtor dobil vpogled v demografski razvoj in značilnosti Budmeric, iz njih pa je lahko (zahvaljujoč posameznim "bolj domiselnim" duhovnikom) izvedel tudi marsikatero zanimivost, ki mu je služila kot kamenček pri sestavi mozaika. Drugi arhivski zaklad predstavljajo urbarji, med njimi še posebej terezijanski iz l. 1768, ki ob spremljanju demografskih sprememb ponujajo predvsem pregled socialno-ekonomske strukture podložnikov oz. njihovih obveznosti do gospodarstva ter države. K tem dvem virom je treba dodati še Budmeriški občinski protokol, razna ljudska štetja, cehovske knjige, inventarje in pa seveda množico dopisov, dekretov, pritožb, testamentov in ostalih dokumentov, ki sodijo med "Zapisnike sedeža zemljiškega gospodarstva" in jih danes hrani Slovaški narodni arhiv v Bratislavi. Prav slednji so avtorju približali različne aspekte družbenega življenja Budmeric ter mu pričarale celostno podobo vaškega življenja ob koncu fevdalizma.

Prvo poglavje ("Sestava in gibanje prebivalstva v Budmericah ob koncu fevdalne dobe") nam predstavlja demografsko sliko kraja ter njeno spreminjanje skozi desetletja, ki jo je avtor izdelal na podlagi različnih popisov prebivalstva, zemljiškokogospodarskih seznamov in kot že rečeno cerkvenih matrik. Poleg natančnega popisa družin je pozornost posvečal tudi njihovi socialni in etnični strukturi ter spremembam, do katerih je prišlo v času med prvimi deželnimi popisi prebivalstva v letih 1715 in 1720 ter uvedbo terezijanskega urbarja v Budmericah l. 1768. Izdelal je tudi statistični pregled smrtnosti in rodnosti (med letoma 1775 in 1850), sicer suhoparne podatke pa opremil in dopolnil z zanimivimi in duhovitimi (tudi tragičnimi) zgodbami, primeri in razlagami budmeriškega vsakdana. Naj omenim samo podrobno predstavitev ene od nadlog, ki so težile Budmeričane - cesarskih vojakov na (zimskem) kvartirju, ki so podložnikom predstavljali hudo breme ne le v materialnem smislu, temveč tudi na "moralnem" polju ustaljenega vaškega življenja.

Medtem ko je prvo poglavje posvečeno obsegu, strukturi in gibanju prebivalstva, se drugo ("Palfijevski gospostvi in 'spoštovana skupnost budmeriška'") ukvarja bolj z gospodarskimi razmerami podložnikov oz. njihovo ekonomsko odvisnostjo in dolžnostmi do zemljiških gospodov. Kot iztočnica je predstavljena kratka zgodovina Palfijev ter ureditve in uprave njihovih zemljiških gospostev, podrobno pa so opisani tudi potek, rezultati in posledice terezijanske urbarske reforme v Budmericah. V nadaljevanju so opisana različna področja gospodarskega življenja, marsikaj zvezo denimo o mesnicah, žitnih jamah, mlinih, majerjih (marofih) itd. ter njihovi vlogi v življenju vasi. Predstavljene so tudi opekarne (v lasti gospostva) in pa vloga ter izkoriščanje gozdov v skladu s Palfijevskimi "gozdnimi redi". Poglavje zaključuje opis življenja uradnikov, uslužbencev in hlapcev gospostva, te nekakšne nove, vmesne (sicer zelo heterogene) družbene skupine, in njihovo sobivanje z budmeriški podložniki, ki je kljub pretežni umirjenosti včasih privedlo do odkritih sporov in konfliktov.

Že sam naslov naslednjega poglavja ("O ljudeh in stvareh okrog njih ali o materialni kulturi") naš opozori, da bo beseda tekla o bivanjskem vsakdanu in značilnostih materialne kulture, zgodovina pa se bo v njem stopila z etnografijo oz. etnologijo. Najprej nam avtor predstavi vlogo novega zidanega dimnika (od zadnjih desetletij 18. st. naprej) ter njegove posledice tako za spremembe v tlorisu hiš in arhitektonskem videzu vasi, kot tudi v vsakdanjem življenju prebivalstva, v katerem je po avtorjevih besedah "predstavljal v mnogih smereh revolucionarni prevrat". Kot že rečeno se z uvedbo zidanega dimnika spremeni tudi izgradnja hiše. Kako in iz česa je le-ta sedaj nastajala, nam avtor podrobno opiše, predstavi pa tudi obrtnike, ki so jo gradili in njihove zasluge pri tem. Nadaljuje z razporeditvijo prostorov, predstavi življenje in delo v njih, opiše pohištvo, gospodinjski pribor in ostali interier ter nam na ta način do podrobnosti predstavi slovaški skansen, v katerem se da opaziti velika podobnost s slovensko domačijo iz 19. stoletja. Temu sledi še "modna revija", v kateri nam avtor predstavi in opiše oblačilno kulturo, vse do posameznih kosov moških in ženskih oblačil, njihovih materialov, cen ipd., zaključek poglavja pa je namenjen budmeriškim rokodelcem ter njihovi vlogi v vaškem vsakdanu. Omenjeno poglavje predstavlja kar šolski primer historično-etnografskega dela, v njem pa je opaz-

no odlično prepletanje spoznanj na podlagi arhivskih virov in posluha za tradicijo ter narodno blago, začinjeno s spominom na še ne tako zelo oddaljene čase in vedenjske vzorce.

Na kakšen način je bila urejena vaška (samo)uprava, kdo so bili župani, kako je bil sestavljen občinski svet in kakšne pristojnosti, pooblastila, odgovornosti in dolžnosti je kdo imel, izve mo iz naslednjega poglavja ("O občinski upravi in pravnih odnosih"). Občinski svet na čelu z županom je namreč v vsakdanjem življenju vasi igral pomembno vlogo, še posebej kar se tiče pravnega življenja, saj je predstavljal nekakšnega posrednika med podložniki in gospostvom. Njegova vloga pa se še okrepi, ko v času Marije Terezije in Jožefa II. v življenje vasi vse bolj neposredno vstopa država. Omenjena vladarja nista posegla le v odnos zemljiški gospod-podložnik, temveč sta poskušala občine pretvoriti v aktivne celice državne uprave, temu primerno pa tudi okrepiti avtoriteto župana in občinskega sveta. Aktivnost občinskih organov, ki je bila usmerjena tako na odnose znotraj občine oz. občanov med seboj, kot tudi občine navzven, je nazorno opisana, vsa pestrost pravnih odnosov (pogodbe, pritožbe, sodbe...) pa je zbrana v Budmeriškem občinskem protokolu, iz katerega nam Tibenský najzanimivejše primere oz. zapise tudi v celoti predstavlja. Opisovanje pravne zgodovine Budmeričanov avtor dopolni še z opisom pravnih določil in redov, kazenske prakse in pravnega čutenja preprostega prebivalstva, oživi pa tudi nekaj zanimivih sodnih primerov zasebno-pravnega značaja, ki so se odvijali pred palfijevsko gosposko stolico, ki je v primeru, da se sprti budmeriški stranki nista uspeli sporazumeti pred županskim sodiščem, pomenila zadnjo sodno instanco ter uživala med ljudstvom ugled in avtoriteto.

Vsakdanje življenje Budmeric se seveda ni odvijalo le na materialnem področju, zato vloge cerkve, šole in kulture nasploh, avtor ni mogel in ni smel preskočiti. V petem poglavju ("O cerkvi in župnikih, o šoli in učiteljih, o kulturnem življenju in o budmeriškem mlinarskem cehu") tako najprej izve mo (kljub razmeroma skromnim in izgubljenim virom) kratko zgodovino budmeriške cerkve, predstavljeni so pomembnejši duhovniki, njihova dejavnost ter medsebojni odnosi z občino ter verujočimi. Podrobno so naštetje tudi predpisane takse oz. plačila za obrede, ki so jih duhovniki opravljali in pa pobiranje desetine. Značilno za budmeriške duhov-

nike je bilo tudi to, da so Palfiji ravno iz njihovih vrst izbirali učitelje za svoje in ostale grajske otroke. Podobno kot cerkev in cerkveno življenje je predstavljeno tudi budmeriško šolstvo, čigar začetki segajo v sredino 16. stoletja. Opisan je materialni položaj učiteljev, ki so bili istočasno še cerkveni organisti ter vaški notarji, njihovo financiranje, način dela, učna sredstva in pripomočki, organizacija pouka ipd. Ker so bili v Budmericah mlini zelo številni, mlinarji pa ugledne osebe, znane tudi izven vasi, je v nadaljevanju podrobneje predstavljen budmeriški mlinarski ceh, njegovo delovanje in pravila, na koncu poglavja pa avtor piše še o kulturi v družbenih razmerah Budmeric in okoliških občin. Ker je o ljudski (materialni) kulturi pisal že v posebnem poglavju, se na tem mestu posveča predvsem duhovni kulturi prebivalstva, pri čemer v prvi vrsti misli na jezikovno kulturo (pismenost, vpliv kulturne zahodnoslovaščine na ljudski jezik ipd.) ter organiziranosti zdravstva (babice, zdravila, higiena...), nekaj prostora pa namenja še sožitju posameznih židovskih družin z ostalim kmečkim in rokodelskim katoliškim prebivalstvom.

Francoska buržoazna revolucija je kot znano močno odmevala tudi po Habsburški monarhiji, v vrstah ogrskih jakobincev najdemo tudi precej posameznikov slovaškega rodu, nastal pa je tudi slovaški prevod Marseljeze. O odzivu Budmeričanov na revolucijo spregovori Tibenský na začetku predzadnjega poglavja knjige ("Gospodarske in socialne razmere pred revolucijo 1848/49") ter opozori na postopno, vendar očitno spreminjanje razmišljanja in čutenja podložnikov v 1. polovici 19. stoletja. Le-ti začno počasi izgubljati tradicionalno podložniško ponižnost napram zemljiškim gospodom in njihovim uradnikom, ljudsko nezadovoljstvo pa vse bolj dviga glavo, kar je še posebej razvidno iz različnih pritožb Budmeričanov proti zemljiškim gospodom, naslovljenih na stolično sedrio v Bratislavi. Neizogibno bližajočih sprememb se je začelo zavedati tudi plemstvo, l. 1836 pa začne na Ogrskem veljati novi urbarski zakon, kot poskus izboljšanja življenja podložnikov in v katerem se že opaža prebujanje duha kapitalističnega gospodarstva v deželi. Predstavitvi novega urbarja sledi prerez socialnih in gospodarskih razmer pred revolucijo l. 1848 (socialna in družbena struktura prebivalstva, premoženje...), kar se tiče same revolucije in Budmeric v njej, pa pravo zanimivost predstavljajo razmišljanja takratnega vaškega duhovnika oz. njegovi zapisi v

Protokolu budmeriške cerkve. Avtor zaključuje poglavje z opisom prispevka Budmeric k razvoju slovaškega narodnega preporoda (od konca 18. st. dalje), pri čemer podrobneje predstavi življenje in delo rojaka Juraja Holčka, literata in pomembnega predstavnika slovaškega narodnega gibanja v 40., 50. in 60. letih 19. stoletja.

Marca 1848 je ogrski sejm sprejel zakone, s katerimi je bilo odpravljeno podložništvo ter z njim povezane druge pojavne oblike fevdalne družbene ureditve. Začelo se je novo obdobje v zgodovini produkcijskih odnosov ter formalno-pravnega položaja prebivalstva, ki ga tudi zadušitev revolucije ni mogla preprečiti in ustaviti. Avtor je s tem prišel do konca raziskovanega obdobja, vendar pa knjigo zaključuje s poglavjem, v katerem predstavlja porevolucijsko obdobje in še posebej problematične pravno-ekonomske odnose med nekdanjimi podložniki, bivšimi zemljiškimi gospodi ter državo ("Težka leta - od revolucije do prevrata"). S formalno odpravo fevdalizma je bivši podložnik sicer postal lastnik bivše urbarske zemlje in svobodni državljan, kaj pa je takrat v resnici imel v rokah denimo budmeriški kmet in kakšna je bila v praksi njegova enakost pred zakonom, je že drugo vprašanje. Nanj nazorno odgovarja Tibenský ter opisuje obdobje neskončnih urbarskih procesov, ki so se praviloma končevali v škodo kmeta. Ta se je istočasno vse bolj pogrezal v bedo in resnični podložniški jarem dokončno odvrigel šele ob razpadu monarhije oz. prevratu 1918.

Zgornji povzetek je seveda samo najsplošnejši pregled vprašanj, problemov in tem, katerih se v knjigi loteva avtor. Ob njih je osvetljena še množica podrobnejših in posameznih vidikov življenja vaške skupnosti, ki jih na tem mestu nismo mogli posebej predstaviti, gotovo pa bi se našlo še marsikaj zanimivega, čemur pa avtor tokrat (najbrž iz različnih razlogov) ni posvetil (večje) pozornosti. Ponekod je opazno (sicer nemoteče) tudi rahlo idealiziranje vaške skupnosti in njene harmoničnosti, vendar pa so eventualne pomanjkljivosti zanemarljive v primerjavi s celotnim delom. Delom, ki se ga da uvrstiti med najpopolnejše prikaze posamezne krajevne zgodovine in ki ga povrh odlikuje še smisel ter občutek za zgodovino vsakdanjega življenja. Z njim so v prvi vrsti pridobili Budmeričani, je izrednega pomena za slovaško zgodovinopisje (ki mu mimogrede zaradi prevelikega politiziranja ter obremenjenosti z II. svetovno vojno ne sije ravno sonce), kot vzorec ali pripomoček pa lahko

služi vsakomur, ki se namerava spoprijeti s podobnimi vprašanji (tudi naše) preteklosti.

Tone Kregar

V OSRČJU POD DVATISOČAKI SE RODI KOMAJ OPAZEN STUDENČEK

Matevž Lenarčič / Branko Goropevšek / Janez Cvirn, Savinja, EPSI, Nazarje 1996, 111 strani.

Avtorji so se s fotoaparatom (Matevž Lenarčič) in peresom (Branko Goropevšek, Janez Cvirn), 'spustili' po reki Savinji, od njenega izvira v skalah pod Okrešljem do zlitja s Savo pri Zidanem Mostu. Nastala je monografija, ki pa se ne omeji zgolj na reko, ampak bralcu odkrije marsikaj tudi o krajih in ljudeh, ki so tako ali drugače povezani z njo.

Knjiga pritegne predvsem z izvrstnimi fotografijami, na katerih je svet okoli reke prikazan v vsej svoji lepoti, s posnetki gora, dolin, prodišč in jezov, ki z vodo sestavljajo značilno veduto Savinje, z razkritjem sveta nenavadnih barv, ki se odpira pod gladino, in posnetki vasi, mest in drugih stvaritev človeških rok, ki so skozi čas postale neizbrisen del pokrajine.

Zgodbo dopolnjuje besedilo, v katerem zvemo poleg natančnejšega, marsikdaj kar pesniškega, opisa krajine tudi veliko o vlogi reke v življenju ob njej živečih ljudi. Seznanj nas tudi s kratko zgodovino krajev in zanimivostmi, ki so povezane s stoletji sožitja reke in človeka. V ta sklop sodijo predvsem številne legende ter skrivnostne zgodbe o vilah, povodnem možu in drugih mitoloških bitjih, ki so nekdanj burile človeško domišljijo, danes pa jih še vedo povedati nekateri domačini. Pisca sta jih nekaj vključila tudi v pričujočo monografijo in s tem pripoved napravila še bolj zanimivo, hkrati pa poskrbela, da zanimiv del ljudskega izročila ne bo ugasnil v pozabo.

Knjigo so avtorji sicer razdelili na štiri dele, v vsakem pa posebej predstavijo eno izmed večjih pokrajin skozi katere teče Savinja: Zgornjo in Spodnjo Savinjsko dolino, Celje in na koncu laško pokrajino.

Opis potovanja se začne v skalah pod Okrešljem, od koder najprej skoraj neopazen izvir prične svojo avanturo, kmalu pa s slapom Rinko že ponudi prvi veličasten prizor, kakršnih sicer pozorno človeško oko na njegovi poti opazi še mnogo.

Kmalu zatem reka vstopi v Logarsko dolino, kjer se z združitvijo rečic Črne in Jezere prične 'prava' Savinja. Sploh je zanimiv izvor imena Jezere. Svoje ime je namreč dobila po jezeru, ki je nekoč bilo tam, kot vedo povedati domačini, dokler ga ni izpustila jezerska pošast, linvort imenovana.

Po nekaj kilometrih Savinja zapusti edinstveno Logarsko dolino in zavije v bolj temačne predele Socke. Obdajo jo visoke pečine, ena imed njih je tudi Olševa, v katere skalah je bila odkrita lovska postojanka paleolitskega človeka.

Pot nato pripelje do idilične vasi Solčave, ki je bila skozi čas vedno nekako odmaknjena od burnih dogodkov zgodovine, z izjemo začetka petdesetih let devetnajstega stoletja, ko so se v te kraje zatekli vojaški beguni, ki niso hoteli služiti cesarju, in je bila Solčava označena kot "največja razbojniška trdnjava".

Drugače pa je življenje tod teklo svoj mirni tok, ki so ga zmotili le redki tujci, tisti, ki pa so prišli, so se v te lepe kraje skoraj zagotovo še vrnil.

Kmalu se Savinja poslovi še od zadnje ledeniške doline ob njeni strugi, Robanovega kota, od koder priteče tudi eden izmed mnogih pritokov, ki s sabo prinesejo mnogo vode in proda.

Naslednji zanimiv naravni spomenik pa se ob strugi pojavi kaj kmalu. Gre za mogočno skalo v bližini presihajočega studenca, skozi katero je vodila pešpot na najožjem predelu soteske Savinje, imenujejo jo Igla. Na ti dve zanimivi stvaritvi narave pa se navezuje tudi veliko zgodbic in legend, ki še vedno krožijo med domačini, pri vseh pa ima glavno vlogo vrag velikani z Raduhe.

Ob sovodju Savinje in Lučnice leži naslednja vas, Luče. Tu se spremeni marsikaj, spremenijo se namreč tla, svet nad reko pa postane veliko bolj položen in gosto posejan z iglavci. Ti gozdovi so dolgo bili, in so za nekatere še vedno edini vir zaslužka, temu primerno pa je bilo tudi